

ОХОРОНА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ





БРЕЯК О.В.

НОВІ ПЕТРІВЦІ ТА ЙОГО МЕШКАНЦІ. КРАЄЗНАВЧИЙ НАРИС.

На мальовничих схилах Дніпра, на північ від Вишгорода, розташоване село Нові Петрівці. Що ми знаємо про нього? Коли воно з'явилося, де вперше згадується, яка доля села і його мешканців?

У виданні „Історія міст і сіл України” заснування Нових і Старих Петрівців відносять до часів Київської Русі. В літописних джерелах того часу назви ці не зустрічаються, але люди мешкали тут і значно раніше. Між селами Нові і Старі Петрівці археологами знайдено поселення трипільської культури III-IV тис. до н.е.¹

На початку XX ст. біля Межигір'я, що розташоване поруч з Новими Петрівцями, знайдені скарби, що датуються раннім залізним віком II-III ст. н.е. Це прикраси з різнокольоровою виїмчастою емаллю². На території Старих Петрівців розкопане городище, що датується XI-XII ст. н.е.³. Назва села Петрівці вперше зустрічається в описах Києва і Київського замку королівськими люстраторами у книзі литовської метрики під 1545 рік. В описах згадується 19 сіл, що належали Київському замку, і серед них – Петрівці (Старі):

„Село Петровцы на Днепре от замку вверх 2 мили. Атамань Микита Вареник дасть на замок меду польгтрета ведерца, которыхъ въ кади 15 входитъ, а грошами по сороку грошей, стогу сена, то естъ 10 возовъ, пять возовъ дровъ, а чотыри дни орегъ, а десять копъ жита, абы ярины на замокъ жнетъ, а на церквъ Воздвиженья честного креста 12 ведарець меду, ледъ на замокъ прятеть...”⁴

Згадуються і інші мешканці села: Опанас Семибокович, Гаврило Мальникович, Ходор, Василь Федорович, Левон Милан, докладно описується, скільки вони данини здають на Київський замок, на церкву Воздвиження, на монастир святого Миколи Межигірського⁴.

Під 1607 рік зустрічається згадка про передачу в володіння пану Гаврилі Гойському Вишгорода і Петрівців „...з церквами, зь кгрунтами, селищами и урочищами...”⁵. Назва – Нові Петрівці – поки ще не зустрічається, йдеться лише про Старі Петрівці.

Л. Похилевич вважав, що Нові Петрівці, як село, з'явилося у часи найбільшого розквіту Межигірського монастиря, коли монастиреві потрібно було мати робітників поблизу, а не привозити їх з дальніх своїх маєтків. Під 1622 рік знаходимо такий запис: „Wies Piotrowce stare i nowa sloboda” (всі Петрівці Старі і нова слобода)⁶. Мабуть це і є першою згадкою про Нові Петрівці. У 1622 році – це ще не село, а невеличке поселення при монастирі.

Тому, вірогідно, у грамотах і універсалах Б.Хмельницького 1656 р., гетьмана Виговського 1675 р., Ю. Хмельницького 1660 р., наданих Межигірському монастирю на володіння селами, йдеться тільки про Петрівці (старі)⁷.

¹ Археологія, т.16.ст.141,143.

² „Давній Вишгород” проспект 1998 р.

³ „Древнерусские поселения среднего Поднепровья”.- К.1984 г.

⁴ „Сборник материалов для исторической топографии Киева и окрестностей”.- К. 1874 г.

⁵ „Сборник материалов для исторической топографии Киева и окрестностей”.- К. 1874 г.

⁶ „Zrodla dziejowe”, w. 1897 р.

⁷ „Сборник материалов для исторической топографии Киева и окрестностей”.- К. 1874 г.

Але час минав, нове селище зростало, і наприкінці XVII ст. в архівних джерелах зустрічаються більш докладні свідчення про Нові Петрівці. У „Розписних списках Києва і околиць” під 1686 р. читаємо:

„... от Межигорского монастыря до села Новых Петрович лесами и полями полтретей версты. Село Петрович поселено на горе и под горою, на берегу Днепровского заливу, который, залив, отделился от Днепра выше того села Петрович и впал в Днепр же против села Петрович. Между заливу и Днепра луга, прозванье тем лугам Зазычеве, а по смете на тех лугах сена будет з две тысячи копен, да на тех же лугах три озера, прозванием Глушец, Северки и Освы. А в тем селе Петровичах жители во дворах 45 человек. В том же села Петровичах живут пришлые люди волошена, куренями, с женами и детьми 16 человек. От села Новых Петрович до старого селища Петрович усе лесами полями полтретей версты. Старое селище Петровичи впусе, жителей никого нет...”¹

Описи ці робилися після численних війн, що проходили по цій землі на протязі більше ніж 30 років. У 1662 р. Ю.Хмельницький з Татарського Ордою розташував свій табір поблизу Межигірського монастиря, а коли орда пішла звідси, то з селищ монастирських мешканців розбіглися, залишаючи свої мастки, хто в Литву, хто на Волинь, хто до Запоріжжя. Жодного мешканця не залишилось ні в Вишгороді ні в Старих Петрівцях. Можливо, що в Нових Петрівцях люди залишались, сподіваючись на захист монастиря з його міцними укріпленнями і гарматами. Спустилі землі князь М.С. Урусов прилічив до казни. В 1686 р. Польща назавжди відмовилась від Києва і його околиць між ріками Дніпром, Ірпенем і Стугною на користь Московській державі. І у 1688 р. землі Вишгорода, Петрівцеїв і Мошан грамотою від царів Іоанна І Петра Олексійовичів були повернені Межигірському монастирю. В цій грамоті йдеться і про Нові Петрівці:

„... в Петровцах, при Днепровском заливе, называем Зычевкою, 66 дворов и 82 человека...”²

Від 1687 р. в грамоті патріарха Іоакіма вперше згадується Валковий хутір - головне економічне подвір'я монастиря. Тоді там існувала церква св. Великомученика Георгія. Церква пізніше ніде не згадується, проте сад в Валках ще довгі роки називали Скитком. Назва Валки, вірогідніше за все, пішла від залишків давнього валу біля селища. Професор В.Б. Антонович вважав, що це був невеличкий відрізок так званого Змійового валу. Сьогодні колишне село Валки об'єднане з Новими Петрівцями. А залишки змійового валу знайти сьогодні вже неможливо. Роботами по будівництву верхнього водосховища Київської ГАЕС повністю переплановано площу близько 67,5 га.

До самого скасування монастиря у 1786 році села Нові і Старі Петрівці і Валковий хутір належали монастиреві. За описами Київського намісництва:

в 1781 р. в Нових Петрівцях було 67 хат, в Старих Петрівцях - 33 хати.³
в 1786 р. в Нових Петрівцях було 367 душ, в Старих Петрівцях - 216 душ.⁴

Коли відкрита була в 1798 році, на території колишнього монастиря, фаянсова фабрика, то мешканців Нових Петрівцеїв і Валків приписали до фабрики кріпаками. В указі 1798 р. Імператора Павла зазначилось:

„...из крестьян казенного селения Петровцев, в делании глиняной посуды упражняющихся, выбрать для сей новозаводимой фаянсовой фабрики надобное без излишества число способных работников и мальчиков к обучению, коих и причислить к фабрике без разбивки, целыми семействами...”⁵

До фабрики спочатку було приписано 228 селян з Нових Петрівцеїв, потім додали ще 148 селян з Валків⁶. Поки існувала фабрика, доля сел була щільно пов'язана з нею. Умови праці

¹ „Сборник материалов для исторической топографии Киева и окрестностей”.- К. 1874 г.

² „Сборник материалов для исторической топографии Киева и окрестностей”.- К. 1874 г.

³ Антонович В.Б. "Археологическая карта Киевской губернии" М.1895 г.

⁴ Описи Київського намісництва 70-80 років XVIIIст. - К, 1989.- С. 264, 323.

⁵ КОДА, ф-1, оп-295, спр. 1346, арк1.

⁶ Нестеренко О.О. "Розвиток промисловості на Україні" К. 1959 р.

на фабриці були дуже важкими. Важке і шкідливе фаянсове виробництво тяжко впливало на стан здоров'я людей. В „Сказаниях о населенных местностях Киевской губернии” у 1864 р. Лаврентій Похилевич відзначає: „...заметно, что жители Новых Петровец и Валков малорослы и слабее крестьян соседних деревень и часто умирают преждевременно от легочной чахотки.”¹

Кріпаки, що не їли вдосталь, отримували мізерну плату, своїми руками створювали справжні шедеври. Вони стояли в самому початку вітчизняного фаянсового виробництва, і в значній мірі обумовили його специфіку.

Сервізи Межигірської фабрики прикрашали імператорські столи. На першій виставці російських мануфактурних виробів в 1829 р. в Сан-Петербурзі твори фабрики були визнані кращими у всій Російській Імперії. Європейські музеї і порцелянові заводи купували зразки Межигірських виробів. Зараз найбільша колекція межигірського фаянсу зберігається в Державному музеї Українського народного декоративного мистецтва.

Дослідники з захопленням вивчають чудові експонати, які відрізняються від усіх інших фаянсових виробів фарбами, малюнками, декором. Різнобарвні поливи та дрібненький рельєфний орнамент по всій поверхні виробів, те що так виділяє межигірські зразки, виник на фабриці не випадково. В складі межигірських глин, що їх використовували для виробництва фаянсової маси, великий процент окисів заліза. І як би не чистили і не вимучували глину перед виробництвом, маленькі руді цяточки могли проявитися на готовому виробі і зіпсувати вигляд посуду. Щоб заховати можливі недоліки і застосовували кольорові поливи і щільний орнамент.

Збереглися до нашого часу імена майстрів, що створювали своїми руками славу української кераміки. З документів фабрики, що зберігаються в Державному історичному Архіві України, відомі нам їх імена. Одним із провідних майстрів фабрики був Ілля Гнатович Єрмоленко. Він народився в козацькій родині в селі Високе Прилуцького уїзду Полтавської губернії. На початку XIX ст молодий Єрмоленко оселився в Києві на Подолі і як мастеровий був приписаний до міщанської управи. У вересні 1803 року Єрмоленко нанявся на Межигірську фабрику вільнонайманим робітником. Займався він складанням фаянсових мас та різнобарвних полив, спочатку під керівництвом майстра Краніха, а потім Виммерта. Йому було доручено наглядати за виготовленням фарб для друкарської майстерні. На всіх ділянках роботи він виявляв себе допитливим дослідником. Гражданський губернатор Панкратьєв визнав в нього талант дослідника. За успіхи в роботі в 1808 році Єрмоленко призначили майстром, а в 1811 році нагородили золотою медаллю.

На фабриці Ілля Гнатович фактично виконував обов'язки технічного керівника. Єрмоленко був визнаний автором удосконалення технології виробництва фаянса. Цінували і добре розуміли важливість його праці і в Петербурзі.

Після смерті Іллі Гнатовича в 1827 році на його місце заступив його син, Іван Ілліч Єрмоленко. Народився він в Межигір'ї, в 1808 році, дитинство провів на фабричному подвір'ї. Навчався в Київському повітовому училищі, а потім в гімназії. В гімназії Іван був учнем відомого історика і археолога Максима Берлінського. За браком коштів він не закінчив курс навчання. В 1825 році батько призначив його на фабрику помічником майстра по фарбам, складу фаянсової маси, глазуру та обпалення, потім йому було передано керівництво лабораторією. Для цього перед священником ним було складено присягу(він не мав права розголошувати секрети виготовлення керамічних мас та полив, і присягався в цьому). Після смерті батька Іван був головним фахівцем на фабриці і володів секретною рецептурою складу мас та глазуру. Досвід, переданий Івану батьком не пропав даремно. Він відновив випуск кольорових фаянсових мас, покращив засоби відмучування глини, розробив методику визначення її пластичності. За поліпшення якості фаянсової маси йому видали премію – 300 крб. А з Петербургу було прислано чиновника, кондуктора Жилина, з проханням : “ознакомить кондуктора Жилина с тем искусством, каким вы владеете”. Іван

¹ Похилевич Л. „Уезды Киевский и Радомысльский», К.1887 г.

Ілліч Єрмоленко був скромною, одинокою людиною. Все своє життя присвятив роботі на фабриці, постійно працював в лабораторії, експериментуючи та поліпшуючи якість фаянсових виробів.

Поступово Іван Ілліч отруївся свинцем та солями барія і почав хворіти. В архівній справі збереглося медичне заключення, про стан здоров'я, видане в травні 1854 року, він страждав: “...худосочиєм, дрожанием рук, цынгой, поражением центральной нервной системы, задышкой, расстройством пищеварения, и ослаблением зрения”. Відробивши на фабриці 28 років Іван Ілліч Єрмоленко помер в 1855 році.

Третій майстер з родини Єрмоленко – брат Івана, Петро, також присвятив життя роботі на фабриці. Працював на фабриці підмайстром, а потім помічником майстра по технології. В 1856 році він захворів і подав прохання про звільнення. Симптоми хвороби були подібними до братових: “...одышка, кровохарканье, кашель”¹.

Провідним майстром, одним з засновників місцевого стилю межигірського фаянсу був кріпак з Нових Петрівців, головний модельєр і скульптор Семен Шевченко. В моделях його ліпних сервізів, тарілок і ваз чудово використана спадщина народного різьблення і кераміки. Працював він з перших років існування фабрики. Свою практику на підприємстві він почав з випалу фаянсових виробів і вважався добрим “палієм”. Учні С.Шевченка: Петро Волошин, Афанасій Щупик, Давид Парилов, Леонтій Бігуновський - продовжували течію застосування народного мистецтва в фаянсових виробках фабрики².

Відомі імена майстрів-друкувальщиків і обпалювальщиків друку:

Артем Правдивий, Олександр Коломієць, Андрій Тищенко, Єлісей Коломієць, Іван Корнійченко, Андрій Старенький, Гордій Бабенко, Тимофій Самойленко, Федір Барсук, Григорій Мовчун³.

Талановитий гравер і художник Дмитро Іванович Степанов (1800-1856 рр), вихованець Петербурзької Академії Мистецтв, тривалий час працював на фабриці. Він приятелював з Т.Г.Шевченком. Можливо, саме до нього приїздив у Межигір'я в 1843 році Тарас Григорович. В Інституті російської літератури зберігається малюнок, що його малював родич Дмитра Степанова – Микола Олександрович Степанов, з яким Шевченко разом навчався у Академії Мистецтв. На малюнку відображені Тарас Григорович з Дмитром Степановим на ескізах в лісі. Дмитро Іванович час від часу приїжджав у Петербург, де й познайомився з молодим Шевченком. Дослідники відмічають споріднені мотиви у творчості художників. В рік приїзду Шевченка до Межигір'я Степанов був тут уже старожилом, керував організованою ним граверною майстернею.

Степанов підготував в школі при фабриці плеяду художників-граверів з хлопчиків-кріпаків: Кирила Яцину (відомий з 1817 р.), Василя Коломійця (р.н. 1797), Михайла Веремійця (рік нар. 1785), Єрофея Каримова (р.н. 1805), Макара Сусенка (р.н. 1800), Кузьми Корнейченко (р.н.1807), Івана Щупика (р.н. 1800), Якова Богдана (р.н. 1805), Івана Смирнова (р.н. 1785), Ісакія Комсаренка (р.н. 1800)⁴.

Становище фабричних селян було дуже тяжким. Вони розділялися на два класи - майстри і поденники. Перші робили на фабриці постійно, одержували відрядну платню, тільки деякі з них - окладну. Поденники використовувались для заготівлі дров глини, інших повсякденних робіт. Працювали поденники три дні на тиждень на фабриці і три дні на себе.

На роботи збирались о п'ятій годині ранку і робили до дванадцятої, а потім з 2-х до восьми вечора. Жінки звільнялись від роботи на фабриці, але влітку їх запрошували на збирання сіна і жнива для фабричних чиновників, сплачуючи їм на це по 7 ½ коп. у день.

¹ Музей-Архів літератури та мистецтва, Мусієнко П., Ф.-990, оп. 1. спр. 58.

² Музей-Архів літератури та мистецтва, Мусієнко П., Ф.-990, оп. 1. спр. 229

³ ЦДІА ф-581. оп.1, спр. 174.

⁴ Музей-Архів літератури та мистецтва, Мусієнко П. Ф.-990, оп. 1. спр. 229

Заробітна плата на фабриці взагалі була дуже мала. У 1799 р. вона дорівнювала 36 крб. на рік, або 3 крб. у місяць, або 10 коп. в день¹.

У 1844 році зарплата видавалась не асигнаціями, а сріблом і становила для укладальників і сортувальників по 2 крб. 94 коп. на місяць, майстровим по промивці глини по 2 крб. 50 коп., дітям при очистці глини - від 94 коп. до 1 крб. 42 коп., токарям при виготовленні сирих виробів - по 1 крб. частині - по 2 крб., і лише окремим - по 7-8 крб., підмайстра при модельні - по 4 крб. 79 коп., підмайстру „по опечатке” речей і підбору фарби 3 крб. 11 коп., робітникам по розтиранню фарб - по 1 крб. 35 коп., ковалю - 3 крб. 42 коп., столяру 4 крб. 36 коп. і т.п.² Навіть наглядач Києво-Межигірської фабрики Костянтинів у 1811 р. писав до губернатора, що зарплата робітним людям ні в якій мірі не відповідає їх тяжкій праці та підвищеним цінам на харчові продукти, що люди часто залишають мануфактуру і шукають собі на хліб побічного заробітку, в зв'язку з чим доводилось тримати „запасних” людей, які заміняли б їх³. У другому листі до самого царя Костянтинів писав: „...Я не могу описать Вам сколь чрезмерная малость окладов затрудняет меня в хозяйственном управлении и фабрику в ее действии. На фабриках вообще нужно трудолюбие и деятельность, но какое может быть трудолюбие там, где нет побудительной к тому причины и где самая большая деятельность не дала бы многим даже насущного хлеба. Такое состояние должно убивать людей физически и нравственно”⁴.



Межигір'я в кінці XIX - на початку XX ст.

Тяжкі умови праці викликали невдоволення робітних людей, яке виявлялось у невиході на роботу, в недбайливому ставленні до праці. За це адміністрація накладала величнні штрафи на робітників. Не маючи засобів до існування, робітники часто вдавалися до грошових авансів в рахунок заробітної плати за місяць-два вперед. В цих тяжких умовах допомагало вижити кустарне виробництво цегли з місцевих глин, так званої „межигірки” - вогнетривкої пінної невеличкої цегли. Попит на неї був завжди високий і в Києві і по всій губернії. Після закриття фабрики у 1878 році виробництво цегли стало чи не єдиним джерелом існування селян.

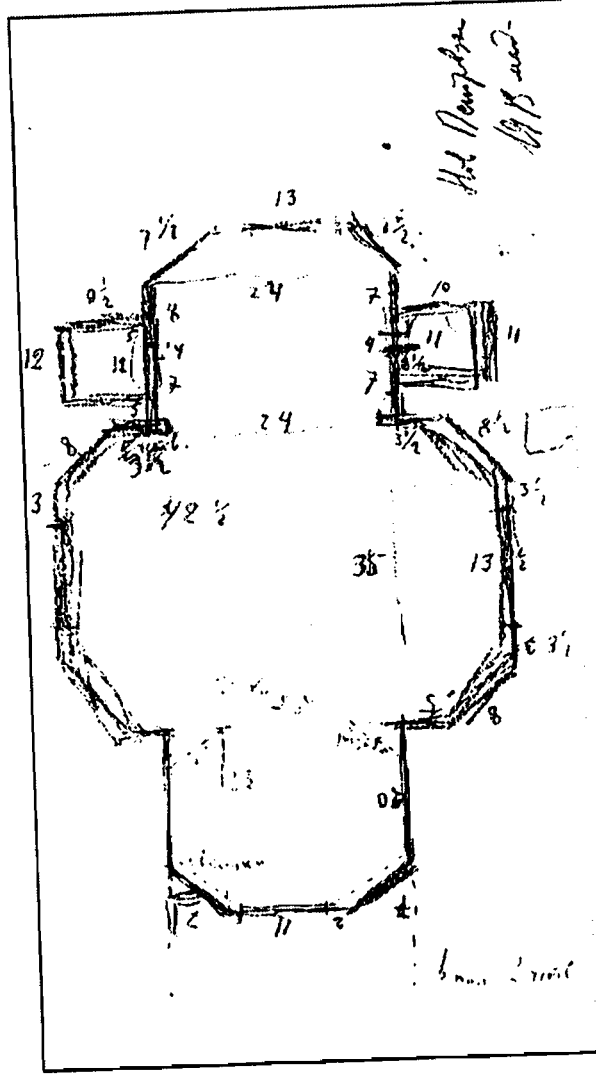
¹ Нестеренко О.О., „Розвиток промисловості на Україні” К. 1959 р. КОДА ф-1, оп. 295, спр. 1346, арк.45.

² Нестеренко О.О., ЦДІА УРСР ф. 581, оп-1, спр. 1574 арк. 24.

³ Нестеренко О.О., ЦДІА Укр. Ф. 581, оп. 1, спр. 33 арк.4.

⁴ КОДА ф-2, оп-4,спр 2294, арк. 259.

В 1911 році в Нових Петрівцях побудували, нову цегляну церкву Покрова Богородиці. Попередня дерев'яна Покровська церква була відома з 1746 року¹. Відомості про церкву 18 ст. маємо завдяки дослідженням Ф.Ернста, який перед самими її руйнуванням встиг замалювати план будівлі і залишив нам її опис: "...Наскільки еще можно судить по остаткам ее стен, это была постройка чрезвычайно характерная для Киевской Украины ХVIII ст. В основании ее лежит восьмигранный сруб; с востока к нему примыкает алтарь, а с запада - «бабинец», симметричные по форме и по размерам; они представляют собою полувосьмерики или четырехгранные срубы со срезанными внешними углами. Это соединение трех срубов в ряд, как известно, является одной из наиболее типичных черт южно-русской архитектуры....Поверх этих трех срубов, без сомнения, шли еще три осмерные или восьмигранных сруба, образующих переход к бане или куполу....еще обращают на себя внимание тройные окна среднего сруба, над северной и южной дверьми....Возможно, этот тип тройного окна ведет свое начало от византийских тройных окон...»².



Нові Петрівці. План Покровської церкви XVIII ст. (дерев'яної), виконаний Ф. Ернстом 1913 р.

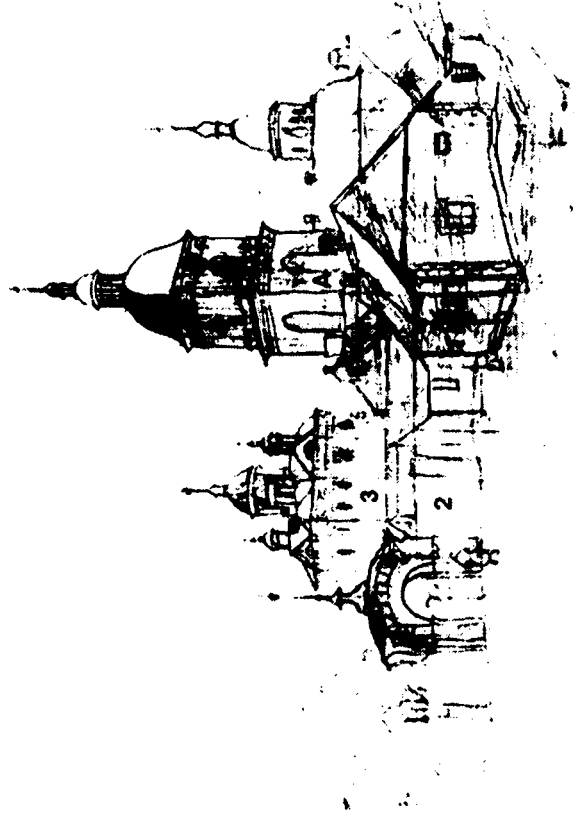
За свідченнями місцевого священика Ф. Ернсту деревина від будівлі церкви, з дозволу київської консисторії, була подарована селянам с. Черкаська Слобода на будівництво храму. Сьогодні на місці колишньої церкви пустир, знищена навіть капличка, що існувала колись. А територія навколишнього кладовища знаходиться під чистою садибою. Покровська церква 1911 року на щастя збереглась.

Історія розвитку села в XX ст. - це окрема сторінка, яка ще буде висвітлена з часом. Сюди входить і відновлення цегельного виробництва, і існування на території колишнього Межигірського монастиря спочатку санаторія, дитячого будинку, а потім керамічного технікуму. В технікумі працювали відомі майстри - бойчукісти. Тут набували освіту так відомі українські керамісти, як Пантелеймон Мусієнко, Ніна Федорова. Зверніть увагу на кольорові керамічні панно, що прикрашають київську станцію метро "Хрещатик". Це праця художньої майстерні під керівництвом Н.Федорової.

З 1935 року на території монастиря розташовувались урядові дачі. Тоді знищені були майже всі монастирські будівлі. Це також залишило свій відбиток на судьбах села, як і будівництво поруч, у Вишгороді Київської ГЕС. Велике сучасне село Нові Петрівці живе своїм життям, і літопис села триває.

¹ Похилевич Л, «Сказания о населенных местностях Киевской губернии», К. 1864.

² Ернст Ф. Разобранная церковь села Новые Петровцы. - Искусство, живопись, графика, 1913.



Межигірський монастир. Малюнок Т.Г. Шевченка, 1843 р. Цифрами та літерами позначено будівлі, які показано на плані із документу, що публікується.

МЕЖИГІР'Я У 1888 РОЦІ

Публікується важливий історичний документ, який фіксує стан монастиря 1888 року.

Після секуляризаційної реформи 1786 р. у приміщеннях Межигірського монастиря¹ Сенат планував розмістити богадільню для відставних офіцерів російської армії. Проект був

¹ Історію Межигірського монастиря висвітлено у таких працях: *Андрієвський А.А.* По поводу возстановления Киево-Межигорского монастыря, несколько сведений к его истории // Киевская старина. – № 9. – С. 178 – 183; *Брежк О.* Будівлі Києво-Межигірського монастиря // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – К., 1999. – Вип. 8. – С. 123—129; *Ії ж.* Дослідники Межигір'я // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – К., 2000. – Вип. 9. – С. 122—127; *Ії ж.* Дерев'яні будівлі Межигірського монастиря першої половини XVII ст. // Українська культура архітектура у світовому контексті. Матеріали міжнародної наукової конференції. – К., 2001. – С. 202 – 207; *Герасименко Н.О.* До історії Межигір'я // Український історичний журнал. – 1990. – № 12. – С. 90—99; *Ії ж.* Межигір'я: сторінки історії // Київська старовина. – 1996. – № 4/5. – С. 35—48; *Ії ж.* Про стан вивчення історії Межигір'я // Історіографічні дослідження в Україні. – К., 2002. – Вип. 11. – С. 258—269; *Ії ж.* Історія Межигір'я. – К., 2005; Доля української святині. 3 історії Межигір'я. – К., 2005; *Закревський Н.* Описание Киева. – М., 1868. – Т. 2. – С. 455—498; Историческое сведение о бывшем ставропигиальном Киево-Межигорском монастыре. – К., 1830; *Кузьмук О.С.* Поменник Межигірського монастиря: спроба системного аналізу // Просемінарії: Медієвістика. Історія Церкви, науки і культури / Ред. Василій Ульяновський – К., 2000. – Вип. 4. – С. 80—100; *Його ж.* Ставропігія Києво-Межигірського монастиря: спроба компаративного аналізу // Просемінарії: Медієвістика. Історія Церкви науки і культури культури / Ред. Василій Ульяновський – К., 2003. – Вип. 5. – С. 165—191; *Його ж.* Межигірський монастир і Запорозька Січ // Київська старовина. – 2003. – № 3. – С. 21 – 44; *Крыжановский Е. М.* Киево-Межигорский монастырь // Киевские епархиальные ведомости. – 1863. – № 23. – С. 702—715; № 24. – С. 740—750; *Максимович М.* Сказание о Межигорском монастыре // Собрание сочинений М.Максимовича. – К., 1877. – Т. 2. – С. 253—285; *Орловский Петр. протоиерей.* Киево-Межигорский Ставропигиальный монастырь в 1774 г., во время учреждения архимандритии в Запорожской Сечи // Киевские епархиальные ведомости. – 1895. – № 18. – С. 840 – 855; *Петров Н.* О двух древних помянниках упраздненного Киево-Межигорского монастыря // Киевские епархиальные ведомости. – 1884. – № 6. – С. 261—270; № 7. – С. 303—312; *Стрижевский Н.* Киево-Межигорский Спасо-Преображенский женский общежительный монастырь

нереалізований. Довгий час в Межигір'ї функціонувала порцелянова фабрика. В останній чверті XIX ст. Київський митрополит Платон запропонував влаштувати у будівлях колишнього монастиря і фабрики божевільню для чоловіків. Для огляду приміщень була направлена спеціальна комісія зі складу працівників Кирилівської лікарні. Результатом їхнього відрядження став докладний звіт. Цей документ цікавий своєю інформаційною насиченістю. Він містить природно-кліматичний опис урочища "Межигір'я", огляд монастирських і фабричних будівель, висновки щодо можливостей реалізації задуманого проекту. Зважаючи на те, що у середині 30-х років XX ст. описувана місцевість була перепланована, а споруди і храми зруйновані, інформація, вміщена у звіті є неоціненною для дослідників історії Межигір'я.

Підготував Кузьмук О.С.

ЗАПИСКА НЕПРИМЕННОГО ЧЛЕНА КИЕВСКОГО ПРИКАЗА ОБЩЕСТВЕННОГО ПРИЗРЕНИЯ МИЦЕВСКОГО, СТАРШЕГО ВРАЧА КИЕВО- КИРИЛЛОВСКИХ БОГОУГОДНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ РАВЫ И ОРДИНАТОРА ТЕХ ЖЕ ЗАВЕДЕНИЙ ЛЕПЛИНСКОГО, О ПОСЛЕДСТВИЯХ ПРОИЗВЕДЕННОГО 10 ИЮНЯ 1888 ГОДА ОСМОТРА МЕСТНОСТИ И ЗДАНИЙ МЕЖИГОРСКОГО МОНАСТЫРЯ

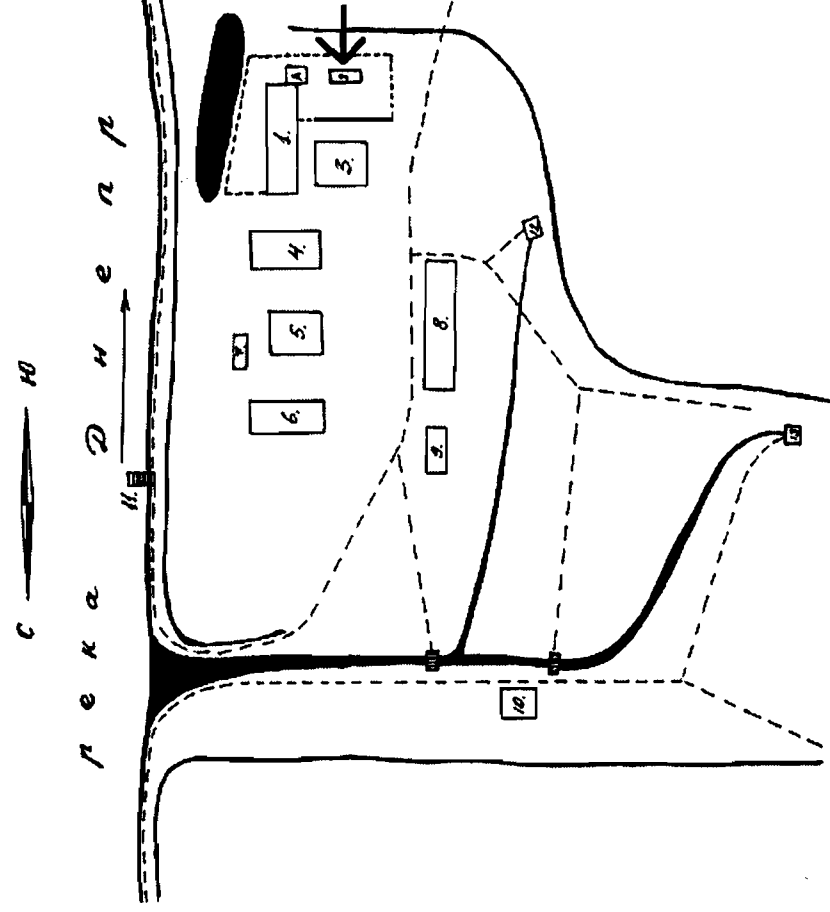
Его Высокопресвященство, Высокопресвященнейший Платон, Митрополит Киевский, предположив устроить в зданиях Межигорского монастыря приют для хронических душевнобольных мужчин, лично поручил нам вышепоименованным осмотреть местность и здания Межигорского монастыря, в цели выбора помещения для преположенного Его Высокопресвященством приюта.

Осмотр произведен нами 10 июня 1888 года, при чем найдено следующее:

Урочище "Межигорье" расположено на правом берегу р.Днепра, приблизительно в 25 верстах выше Киева, покрыто листовенным лесом и имеет восхитительный вид на Днепр и широко раскинувшееся Заднепровье. Местность, занятая монастырскими постройками и огородам, возвышаясь над уровнем Днепра сажень на десять, лежит длинною полосою между двух высоких и крутых гор, упирающихся боковыми фасадами в правый берег Днепра, идущих с востока на запад приблизительно версты на полторы и за тем теряющихся в общем подьеме смежной, с запада пологой, слегка лишь наклоненной по направлению к Днепру площади. Таким образом, местность Межигорского монастыря представляет собою балку, лежащую в поперечном направлении к Днепру, открытую для западного ветра – вообще сырого, и восточного, при иных условиях сухого, но здесь сырого и холодного, как идущего со стороны Днепра и расположенной за ним обширной низменности, покрытой озерами и болотами; от северного и южного ветра балка совершенно закрыта боковыми продольными горами. Почва здесь глинистая, с легким на поверхности слоем полупесчаного серозема, который, очевидно, образовался и поддерживается гниющими остатками растительности и наслоениями иловых осадков дождевых вод, спадающих с боковых гор и с западной смежной площади, представляющей собою обширный бассейн Межигорской балки. Площадь балки изобилует ключами, дающими воду, судя по вкусу и цвету, мелового происхождения.

Все это вместе указывает, что здесь верхний слой земли, т. е. почва, состоит из желтой, а нижний или подпочва из белой или иной породы глины, имеющей, как известно, весьма слабую водовсасывающую способность, а всасывающие белые пески лежат здесь очень глубоко, так что те из поверхностных подпочвенных вод, которые не имеют стока к Днепру, должны здесь застаиваться, и потому содержащиеся в них в изобилии растительные органические вещества подвергаются гниению: на поверхности Межигорской балки имеются живые тому доказательства в виде озера, лежащего в нескольких сажнях от Днепра, на очень высоком берегу его и в виде нескольких гнилых луж по ложбине балки.

Таким образом, местность Межигорского монастыря, вполне удовлетворяя картинности видов эстетическому чувству, не имеет естественных хороших гигиенических условий для жизни человека. Самый главный её недостаток это – сырость, зависящая от почвенных и климатических условий: при осмотре в июне, при хорошей сухой погоде, мы нашли стены в нижних этажах зданий настолько сырыми и мокрыми, что жильцы так называемого жилого корпуса вынуждены летом топить, для просушки стен, отопительные печи в нижнем этаже этого корпуса.



Расположение монастырских зданий приблизительно следующее¹:

1. Машинный двухэтажный корпус;
2. Кузница одноэтажная;
3. Церковь;
4. Деловой корпус одноэтажный с мезонином;
5. Церковь;
6. Горновой корпус двухэтажный;
7. Жилой одноэтажный домик;
8. Жилой двухэтажный корпус;
9. Бывшая контора Фаянсовой фабрики здание одноэтажное;
10. Дом для помещения прислуги двухэтажный;
11. Платформа для причала пароходов;
12. Беседка над ключом;
13. Беседка над ключом "звонки".

¹ *** Стрілкою на плані позначено напрямок, з якого зображено монастир на рисунку Т.Г. Шевченка 1843 р. (ред.)

На первый взгляд, самым подходящим зданием для приюта психически больных, по удаленности от монастырского двора, может представляться дом № 10. Дом этот смешанной постройки: нижний этаж – каменный, по видимому, старый, а верхний – деревянный – новый, ещё недостроенный. В обоих этажах – 12 комнат; в каждой комнате кухонная печь. Во всем здании, за исключением кухонных печей, можно бы поместить около 40 человек больных. Но так как дом этот построен у самой подошвы крутой, высокой горы, с другой же стороны его очень близко лежит ложбина балки, представляющая собою ручей, по которому попадающие в балку воды стекают в Днепр, то для образования при нем свободной площади, необходимой особенно при общежительном помещении, и для осушки северной части дома, пришлось бы разрыть и укрепить значительную часть глиняной горы. Кроме того, не говоря о достройке верхнего этажа, ремонт нижнего и приспособлении всего здания для целей приюта, пришлось бы устроить под домом центральное (колориферное) отопление для устранения сырости в нижнем этаже и для изоляции больных от огня, построить особое помещение для прислуги, кухню, холодные хозяйственные службы и т.д. Все это потребовало бы очень значительных денежных затрат, вовсе не соразмерных с тою пользою, какую могло бы дать устройство в этом здании приюта. Поэтому, устройство здесь приюта не представляется целесообразным, тем более, что и после огромных денежных затрат, приют здесь не был бы удовлетворителен, так как сырости в атмосфере, окружающей этот центральный пункт балки, равно как и постоянной тяги сырого и холодного, со стороны Днепра, сквозного ветра устранить невозможно, равно как невозможно было бы дать ему более или менее широкий открытый вокруг вид, который, составляя весьма существенное условие всякого общежития, скучного своим организованным однообразием, представляется тем более необходимым для душевнобольных, утратившим настроенных по роду своей болезни и потому нуждающихся в приветливой, развлекательной обстановке.

Корпуса №№ 8, 6 и 4 не могут быть обращены под приют, потому что первый из них служит помещением для монастырской братии, второй приспособляется для надобностей монастыря, и последний по своему центральному положению в монастырской усадьбе, по отсутствию площади для отдельного приютского двора, и наконец корпус этот – одноэтажный, с небольшим мезонином, пропитанный сыростью, которую едва ли бы удалось уничтожить.

Единственное пригодное для приюта психически больных здание из группы монастырских построек в Межигорье это Корпус № 1, так называемый “Машинный”. Здание это каменное, двухэтажное, расположено не в глухом месте, а при самой монастырской усадьбе, в юго-восточном, удаленном от движения монастырского населения, углу, так что устроенный здесь приют ни сколько бы не мог мешать обыкновенному течению монастырской жизни, или производить на жильцов и посетителей монастыря известное, по меньшей мере излишнее впечатление проявлений безумия. Наконец, близость церкви составляет весьма важное условие приюта душевнобольных, из которых многие отличаются глубокою религиозностью и охотно посещают церковь, отдаваясь в ней молитве. Равным образом, и по размерам своим, Корпус № 1 вполне удовлетворяет условиям желательного более или менее обширного приюта: он имеет, по наружному обмеру, в длину 81, в ширину 27 и в высоту 12 аршин, за вычетом объема наружных стен – в длину 3 и в ширину 3 аршина, а также объема подлежащих устройству внутренних простенков – примерно поперечных 8, по $\frac{1}{2}$ аршина, 4 аршина на счет длины и продольных 4 аршина на счет длины и продольных 2-х (внутренние корридоры) по $\frac{1}{2}$ аршина – 1 аршин на счет ширины, и наконец объема потолка между нижним и верхним этажем, в $1\frac{1}{4}$ аршина на счет высоты, остается в длину 74, в ширину 23 и в высоту $10\frac{3}{4}$ аршина. Следовательно, в Корпусе № 1 можно иметь $(74 \times 23 \times 10\frac{3}{4} : 27)$ внутреннего пространства около 670 кубических сажень, а за вычетом 2 коридоров длиной в 74 и шириною в 6 аршин (высота $10\frac{3}{4}$ аршин) остаётся внутреннего пространства для комнат около 500 кубических сажень. Таким образом, по кубическому содержанию воздуха, в корпусе № 1 можно поместить около $(500 : 3)$ 166 человек. При этом условии Корпусом № 1 можно распорядится двояким способом: или поместить в нём около 150

человек больных, и устроить отдельно службы, или же ограничится комплектом больных примерно в 100 человек и устроить в самом корпусе, кроме клозетов, два цейхауза: один для вещей приюта, а другой для вещей больным принадлежащих, и кладовую для продовольственных припасов, так что осталось бы устроить вне здания только кухню, сарай для склада дров и сарай обозно-конюшенный, если бы последний потребовался. Кухню можно устроить в ближайшем каменном здании Кузницы № 2, а склад для дров – в имеющейся на лицо деревянной пристройке при корпусе – литера А. Конюшня же с обозом, во всяком случае, должна находится вне подворья приюта.

По видимому приспособление Корпуса № 1 для приюта потребовало бы сравнительно небольших затрат. Главнейшие виды приспособительных работ были бы следующие:

- а) удаление из здания находящихся там фабричных машин и других принадлежностей;
- б) устройство в готовом подвале центрального отопления;
- в) настилка полов в нижнем и перестилка в верхнем этаже с покраскою;
- г) устройство четырех (по 2 в каждом этаже) продольных простенков длиной около 74 и высотой около $5 \frac{1}{4}$ аршин для образования корридоров, и, сколько понадобится (приблизительно по 16, длиной около $8\frac{1}{2}$ и высотой $5\frac{1}{4}$ аршин) поперечных простенков для образования камер;
- д) закрытие наружной двери в стене обращенной к церкви, и устройство наружной же двери в противоположной продольной стене, обращенной к озеру;
- е) устройство забора вокруг двора, как показано на чертеже пунктиром, что в значительной степени облегчается тем, что имеется часть каменного забора на протяжении около 24 сажень вдоль церкви, так что осталось бы сделать забора около 72 пог. сажень. Обнесенный забором прозектированный двор будет иметь свободной площади (для прогулки больным) около 450 квадратных сажень.

В гигиеническом отношении Корпус № 1 находится в лучших сравнительно условиях, чем остальные монастырские постройки: местность, им занимаемая, представляет некоторую возвышенность относительно общей дворовой площади, так что дождевые воды стекают отчасти на общий двор, а отчасти в озеро. Хотя корпус этот не доступен для южного ветра, но вместе с тем, он отчасти защищен от ветра западного изгибом южной горы и восточного, со стороны Днепра, находящимся между этим зданием и Днепром довольно густым лесом. За тем колориферное отопление должно уничтожить грунтовую сырьость в нижнем этаже здания.

Вид из Корпуса № 1 на церковь, монастырский двор и озеро – площадь довольно значительная. Словом, приют в этом здании, если оно будет надлежащим образом приспособлено, может рассчитывать на относительно хорошие условия жизни.

В заключении остается сказать, что задуманное Его Высокопресвященством устройство приюта для хронических душевнобольных, не на коммерческих началах, в виде частных лечебниц, а на началах общественного призрения, крайне желательно в интересах населения и самих больных: в нем найдут себе призрение те несчастные, которые, – оставаясь, в следствие непоместительности Кирилловского дома умалешенных, вне специального заведения, без надлежащего призрения, обременяют собою родные семейства и общества.

1888 года 14 июля г. Киев.

Неприменный член приказа [підпис]
Старший Врач Киево – Кирилловских Б[огоугодных]. З[аведений]. А. Рава Ординатор при отделении душевно-больных Кирилловской больницы К. Лейлинский с особым мнением, которое при сем прилагаются.¹

ІР НБУВ НАНУ. – Ф. 174. – Спр. 1357-1358. – Арк. 1 – 6.

¹ Зауваження К. Лейлинського стосувалися Кирилівської лікарні для божевільних.

НЕКРОПОЛЬ МЕЖИГІРСЬКОГО МОНАСТІРЯ

Некрополь Києво-Межигірського Спасо-Преображенського монастиря формувався протягом XVI – XIX ст. Досьогодні територія колишнього монастиря являється недоступною як для відвідувачів, так і для науковців. Археологи не мають змоги дослідити цю територію. Відтак межигірський некрополь, який зазнавав руйнувань протягом століть, на даний момент можна вивчати тільки на основі письмових джерел.

За легендою, обитель була заснована прийшлими грецькими ченцями та єпископом Михайлом, який хрестив Русь у 988 р. На думку історика Церкви, викладача Київської духовної академії Миколи Петрова, даний переказ є пізнього походження і з'явився не раніше другої чверті XVII ст. Документальні свідоцтва про “реальне” існування Межигірської обителі відносяться до початку XVI ст. Під час проведення секуляризаційної реформи у 1786 р. монастир був закритий. В його будівлях протягом XIX – XX ст. розмішувалися порцелянова фабрика, чоловічий, а згодом жіночий монастирі, художній технікум тощо. У 30-ті рр. XX ст. монастирські приміщення були зруйновані, а на їх місці побудували урядові дачі.

Межигір'я, яке розміщувалося у мальовничій місцевості на північ від Києва за Вишгородом, ніколи не було таким знаним і популярним як Києво-Печерська Лавра, в Успенському соборі якої з давньоруських часів ховали представників церковної та світської еліти. Можливо саме тому монастирський цвинтар так і не привернув увагу маститих дослідників. Наразі можна згадати лише статтю М.Петрова, в якій було опубліковано перелік похованих в Межигір'ї шляхтичів, та загальні “розмиті” повідомлення сучасних авторів¹. Відповідно, вивчення некрополя Межигірського монастиря залишається дослідницькою “цілиною”. Протягом століть в обителі склався власний “пантеон” осіб, які були тут поховані. Ідентифікація кола осіб, які знайшли свій останній притулок в Межигір'ї, дозволить визначити “вагу” і авторитет монастиря у середовищі інших київських святинь протягом XVII – XVIII ст.

Через недоступність археологічних досліджень, основними джерелами для вивчення межигірського некрополя являються тексти монастирських поменників (для XVII ст.), монастирські відомості (для середини – другої половини XVIII ст.) та різноманітні свідчення, розпорошені по різних документах.

Поменники (або синодики) – це книги, до яких записували імена віруючих для поминання у храмі з молитвою за їхнє спасіння під час літургій у визначений день тижня (для запису родини чи себе самого, ініціатор мав жертвувати певну суму грошей, майно або речі на користь церковної установи)². До нашого часу збереглося два поменники Межигірського монастиря. Один вівся у 1625 – 1680-ті рр., другий у кінці XVII ст. – 1785 р., він частково по

¹ Петров Н. О двух древних помянниках упраздненного Киево-Межигорского монастыря // Киевские епархиальные ведомости. – 1884. – № 6. – С.261—270; № 7. – С.303—312; Харламов В. Дослідження Межигірського козацького монастиря // Археологічні дослідження пам'яток українського козацтва. – К., 1993. – Вип. 2. – С. 77 – 79; Андрусенко Г. Козацькі могили в Межигір'ї // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: Збірка наукових статей. – К., 2001. – Вип. 10. – С. 149—153.

² Докладніше про синодики див.: Поменник Софії Київської: Археографічна публікація рукописної пам'ятки другої половини XVIII – першої чверті XIX ст. / Упорядкування і вступні статті Оксани Прокоп'юк. – К., 2004.

вторює записи першого і додає нові. Обидва зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського НАН України¹. Поменники – джерела внутрішньоцерковного походження і мають власну схему записів. Ці рукописи містять інформацію про Межигірський монастир, його ігуменів, ктиторів, про роди українського духовенства, роди українських князів, шляхти, козацької старшини тощо. Отже, вони можуть слугувати першорядним джерелом з історії генеалогії, демографії, соціальної історії, не кажучи про історію Церкви, самого монастиря. Синодики є носіями монастирської ідеології: в цих пам'ятках зустрічаються записи історичного характеру, родоводи тих династій та ктиторів, які вважалися особливо важливими для розуміння історії власної обителі.

Такий розлогий вступ, присвячений межигірським синодикам зумовлений тим, що вони являються чи не єдиним джерелом інформації до історії монастирського некрополя періоду XVII ст. Решта джерел, хоч і містять у собі важливу інформацію, однак займають другорядне значення.

На основі цих джерел можна стверджувати, що на монастирському цвинтарі ховали перш за все насельників монастиря – монахів, а також світських осіб, які заповідали поховати себе саме тут. Розглянемо ці дві “умовні” частини некрополя окремо.

1. ДУХОВНІ ОСОБИ, ЯКІ БУЛИ ПОХОВАНІ В МЕЖИГІР'І

Центральне місце у межигірському синодику № 1² займає духовенство, як вище, так і нижче (арк. 17—197)³. Загалом, в книзі 440 аркушів (з них 90 арк. — чисті). У вступній частині поминаються патріархи, митрополити, єпископи, ігумени та монахи Межигір'я. Усі вони записані повторно у своїх рубриках (яких усього 30). Тут є рубрики Патріархів Константинопольських, митрополитів Київських, архієпископів, єпископів, архимандритів, ігуменів Межигір'я, ігуменів інших монастирів. Далі йдуть ієросхимонахи, схимонахи, ієродиякони, інокі. Їхні записи, в свою чергу, діляться ще на кілька рубрик – є ієромонахи “*странній*”, “*в обители преставлиийся*”, “*въ обители преставлиийся*”, “*Іерей мирскій*”. Рясофорники, послушники, схимниці та інокіні такого поділу не мають. У вказаних рубриках писали тільки імена. На полях примітки могли вказувати на монастир, з якого походить людина, населений пункт, прізвище, дату смерті. Далі йдуть роди межигірських монахів, потім іноків “*странних*”, інокінь, ієреїв мирських⁴. Імена померлих в Межигір'ї ченців вносили до окремих рубрик. Припускаємо, що і ховали їх на монастирському цвинтарі. Відповідно можна робити приблизні підрахунки щодо смертності ченців у монастирі.

На жаль, в синодику № 2⁵ подібний поділ на рубрики був знівельований і його текст не можна використати для вивчення монастирського некрополя в повній мірі. Тому, для визначення рівня смертності в монастирі необхідно скористатися монастирськими відомостями. 9 вересня 1732 р. Св. Синод видав указ про складання в монастирях Російської імперії відомостей “*о рукоположенных, умерших и бежавших*”. Існували й інші форми відомостей, які створювалися в усіх монастирях Київської єпархії для відсилки до Київської

¹ ІР НБУВ НАНУ. – Спр. 375/374с; спр. ДА Леб 565 (Муз. 528).

² Там само. – Спр. 375/374 с.

³ В дужках вказано номер аркуша на якому зроблений запис.

⁴ Про структуру і склад межигірського синодика 1625 – 1681 рр. див.: Кузьмук О.С. Поменник Межигірського монастиря: спроба системного аналізу // Просемінарії: Медієвістика. Історія Церкви, науки і культури / Ред. Василій Ульяновський – К.: Київський Національний університет ім. Тараса Шевченка, 2000. – Вип. 4. – С.80—100.

⁵ ІР НБУВ НАНУ. – Спр. ДА Леб 565 (Муз. 528).

духовної консисторії та Св. Синоду¹. Ці документи є основним джерелом для реконструкції Межигірського некрополя у другій половині XVIII ст.

На монастирському цвинтарі ховали перш за все "своїх" монахів. Причому могили "еліти" обителі – ігуменів та архимандритів розміщувалися в склепах головної Преображенської церкви або поруч. Можливо обабіч храму ховали і соборних старців. Могили служилої братії, певно, знаходилися поза стінами монастиря. Однак, на даний час точна локалізація цих могильників невідома.

Настоятелі Межигір'я

Ігумен Афанасій (Агафон) Московитянин (р.н. невід. – † 07.05.1612)

Згідно передмови синодика № 1 Афанасій був узятий в полон під час війни князем Кос-тянтином Острозьким. Після навчання при князі у 1599 р. він став настоятелем запусілого Межигірського монастиря. Саме за його ігуменства в обитель "яко же к *некоему цветнику благовому пицелный рой иочествовати произволяющих множество*". Він, окрім того, збудував три церкви: Петра і Павла (1607 р.), Св. Миколая при трапезній (1609 р.), Спаську (1611 р.). Можливо, слід говорити про перебудову і ремонт старих церков, що існували у XVI ст. Усі церкви та монастир були освячені у квітні 1612 р. болгарським Софійським архієпископом Неофітом. Його приїзд набув широкого розголосу, і привернув значну кількість паломників до монастиря.

Певно, саме за його ігуменства Межигір'я набуло того вигляду, яке було зображене на малюнку Вестерфельда². Після смерті був похований 9 травня 1612 р. у новозбудованій Спасо-Преображенській церкві "в *притворе*"³.

Ігумен Герасим Галичанин (р.н. невід. – † 16.09.1623)

Став межигірським ігуменом після смерті Афанасія. Був похований поруч з ним 18 вересня 1623 р.

Ігумен Варнава Лебедевич (р.н. невід. – † 14.11.1663)

Був ігуменом монастиря з 1630 по 1663 р. В Межигірському літописі є докладний запис про його похорон: "*Року 1663 месеца Ноемвря 14 преставилс Варнава Лебедевичь, игумень Межигорский, челоуѣкъ чесный и побожный, общаго житія не оспавый ревнитель; былъ погребень Инокентіємъ Кгизелемъ, архимандритомъ печерскимъ и всѣмъ духовенствомъ Кіевскимъ въ монастыру Межигорскомъ, въ церкви великой, Ноевря 30*"⁴.

Ігумен Феодосій Васковський (1623 – † 1703)

Напевно походив з дрібної шляхти. У 1636 р. був "за хлопця" при київському земському писарі Феодорі Проскурі-Сушанському, згодом був інспектором при сині воєводського намісника на замку київським Борковського⁵.

20 квітня 1669 р. став ігуменом Межигірського монастиря. Саме за його ігуменства були офіційно затверджені стосунки з Військом Запорозьким Низовим⁶.

¹ Яременко М. Чернецтво київських чоловічих монастирів (1721-1740 рр.): спроба колективного портрета // Київська старовина. – 2001. – № 6. – С. 42 – 66; Його ж. Біографічні ресстри чернецтва київських чоловічих неставропігійних монастирів 70-80-х рр. XVIII ст.: характеристика джерела та інформаційні можливості // Архіви України. – 2002. – № 1-3. – С. 153 – 173.

² Бряк О. Дерев'яні будівлі Межигірського монастиря першої половини XVII ст. // Українська культова архітектура у світовому контексті. Матеріали міжнародної наукової конференції. – К., 2001. – С. 202 – 207.

³ Кузьмук О.С. Ставропігія Києво-Межигірського монастиря: спроба компаративного аналізу // Просемінарії: Медієвістика. Історія Церкви науки і культури культури / Ред. Василій Ульяновський – К.: Київський Національний університет ім. Тараса Шевченка, 2003. – Вип. 5. – С. 190—191.

⁴ Межигорская летопись // Сборник летописей, относящихся к истории Юго-Западной России. – К., 1888. – С. 99.

⁵ Показание игумена Феодосия Васковского о положении киевских мешан до Богдана Хмельницкого // Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей. – К., 1874. – С. 113.

⁶ Кузьмук О. Межигірський монастир і Запорозька Січ // Київська старовина. – 2003. – № 3. – С. 25 – 29.

Архімандрит Іродіон Жураховський (р.н. невід. – † 18 вересня 1735)

За лояльність до царського уряду під час "измены" гетьмана Івана Мазепи та запорожців отримав звання архимандрита і був настоятелем монастиря з 6 січня 1709 по травень 1722 р. Згодом став Чернігівським архієпископом, і вже старим повернувся до Межигір'я, де знову був настоятелем у 1734—† 18 вересня 1735 р. Завдяки його енергійним діям Військо Запорозьке Низове після повернення з-під протекції Кримського ханства знову стало парафією Межигірського монастиря у 1734 – 1735 рр.¹

Архімандрит Никанор (р.н. невід. – † 1768)

Був межигірським архимандритом з 11 листопада 1753 по 1768 р. Був забитий переляканими кінями.

Архімандрит Гавриїл Гуляницький (р.н. невід. – † 30.12.1785)

З 28 квітня 1775 р. до самої смерті був межигірським архимандритом. Його могила існувала ще на початку XX ст. В красназнавчому описі Межигір'я 1899 р. зазначено: "Между только что описанным храмом [Преображенским] и двух-этажным корпусом обращает на себя внимание могила архимандрита Гавриила, предпоследнего Межигорского настоятеля, украшенная железной решеткой и красивым мраморным памятником. В небольшой нише этого памятника теплится неугасаемый огонек, который аккуратно поддерживается усердными сестрами. По усердию к памяти покойного, межигорские сестры установили обычай – перед началом послушания ходит на могилу покойного старца и просит у него благословения и помощи в тяжелом иноческом послушании, а по субботам – совершать у сей могилы панихиды. Сохранившееся монастырское предание почитает усопшего старца за его подвигническую жизнь святым"².

Ченці

Як вже згадувалося вище, в синодику № 1³ є кілька рубрик присвячених поминанню ченців, які померли і були поховані в монастирі. У рубриці "Иеросхимонахи прсставльиіся в обители:" вписані імена 19 осіб (арк. 22). У рубриці "Иеромонахи в обители прсставльиіся:" поминаються 42 особи. Серед них був записаний Варфоломій Тарнавський, протопоп Київський (арк. 24). На арк. 25 – 27 зв. поминаються імена "монахов прсставльиіхся в обители сей:". В різний час і різними почерками вписані імена 314 осіб. У рубриці "Иеродияconi в обители прсставльиіхся:" вписані імена 33 особи (арк. 40). У рубриці "Схимонахи в обители сеї прсставльиіхся:" поминаються 45 осіб (арк. 44 – 44 зв.). У рубриці "Иноки обители сея прсвѣлий:" поминаються 104 особи (арк. 49 – 49 зв.).

До синодика № 1 були переписані поминання з попереднього рукопису, який вівся у 1599 – 1625 рр. Відтак, скориставшись інформацією монастирського поменника можна зробити приблизні розрахунки про смертність монахів у Межигір'ї.

Таб. 1. Кількість померлих ченців Межигірського монастиря у 1600 – 1681 рр.

Роки	Иеросхимонахів	Иеромонахів	Иеродияконів	Схимонахів	Монахів
1600 – 1681	19	42	33	45	418
Разом	557				

Отже, протягом 1600 – 1681 рр. пересічно помирало близько семи осіб на рік. Подібний поділ на рубрики не дотримувався у синодику № 2. Тому, для визначення рівня смертності у Межигір'ї найбільш точним джерелом є монастирські відомості.

¹ Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів: 1734 – 1775. – К., 1998. – Т.1. – С. 113 – 120.

² Стрижевський Н. Киево-Межигорский Спасо-Преображенский женский общежительный монастырь (его прошлое и настоящее). – К., 1899. – С. 25 – 26.

³ ІР НБУВ НАНУ. – Спр. 375/374с.

Протягом 16 різних років XVIII ст. пересічно помирало близько восьми населеньників монастиря. Якщо взяти до уваги приблизні підрахунки, то протягом XVII ст. в Межигір'ї знайшли останній притулок близько 700 монахів, а у XVIII ст. – близько 680. Однак, не усі померлі ченці зазначені у відомостях, були поховані на цвинтарі Межигірського монастиря. Адже до відомостей записувалися ті з братії, які перебували на послушанні у приписному Самарському монастирі та Запорозькій Січі. Так, із шести померлих у 1773 р., ієромонах Феофілакт вмер на Січі. Відповідно, таких небіжчиків ховали на місцевих цвинтарях. Для XVI ст. взагалі немає навіть приблизних підрахунків. Треба думати, що на території монастиря та поблизу його стін, повинно існувати принаймні два потужних могильника, які формувалися протягом трьох століть і сумарна кількість похованих мала б складати понад тисячу осіб.

Таб. 2. Кількість померлих ченців Межигірського монастиря у 1742 – 1783 рр.

Рік	Ієромонахів	Ієродияконів	Монахів	Разом	Джерело інформації
1742	1	-	4	5	ІР НБУВ НАНУ. – Ф. II. – Спр. 4. – Арк. 105 зв.
1743	1	1	2	4	Там само. – Арк. 33 – 34.
1744	2	2	3	7	Там само. – Арк. 34 – 35.
1746	2	-	4	6	Там само. – Арк. 55.
1765	3	2	5	10	ЦДІАК України. – Ф. 132. – Оп. 2. – Спр. 60. – Арк. 16.
1766	5	1	2	8	Там само. – Арк. 20 зв.
1767	5	1	6	12	Там само. – Арк. 29 зв. – 30.
1768	3	-	5	8	Там само. – Арк. 33 зв. – 34.
1769	5	2	6	13	Там само. – Арк. 39 зв. – 40.
1770	5	3	5	13	Там само. – Арк. 51 – 51 зв.
1771	4	1	4	9	Там само. – Спр. 36. – Арк. 16 зв.
1772	4	1	4	9	Там само. – Арк. 1 зв.
1773	2	-	4	6	Там само. – Арк. 9.
1775	3	3	1	7	Там само. – Спр. 40. – Арк. 174.
1781	2	-	3	5	Там само. – Спр. 60. – Арк. 6.
1783	3	1	5	9	Там само. – Спр. 66. – Арк. 5 – 5 зв.
Всього	50	18	63	131	

Після секуляризаційної реформи і ліквідації монастиря у 1786 р., Преображенська і Петропавлівська церкви продовжували функціонувати як приходські храми. Священик Преображенської церкви Симеон Лободовський згадає своїх попередників, які померли у Межигір'ї: протоієрея Єфимія Туликова († 1804 р.) та священника Філіпа Соловйова († 1826 р.)¹. За традицією, їх цілком могли поховати біля одного із храмів.

2. СВІТСЬКІ ОСОБИ, ЯКІ БУЛИ ПОХОВАНІ У МЕЖИГІР'І

Окрім духовенства на монастирському цвинтарі ховали і світських осіб. Для поховання саме тут потрібно було зробити вклад до монастирської скарбниці. Серед записів шля

¹ Историческое сведение о бывшем ставропигиальном Киево-Межигорском монастыре. – К., 1830. – С. 14 – 15.

хетських родів, внесених до межигірського синодика № 2¹ є імена шляхтичів, які були поховані в Межигір'ї (імена цих осіб відмічені приміткою на полях "тут лежить").

Отже, із приміткою "тут лежить" записані такі особи:

Діонісій Луцкович Богуш, черкаський підстароста (арк. 27)

Антоній Трипольський (арк. 28)

Максим Трипольський (арк. 28)

Григорій Трипольський (арк. 28)

Іван Драбович Отжиловський (арк. 29 зв.)

Григорій Мошеницький (арк. 29 зв.)

Григорій Вербицький (арк. 31)

Борис Маркевичів, черкаський підстароста (арк. 31 зв.)

Філон Колачинський (арк. 32)

Костянтин Вовк (арк. 34 зв.)

Іполіт Родкевич, мечний київський (арк. 36)

Михайло Стеткевич, син Феодора Стеткевича, каштеляна Мстиславського (арк. 37)

Йосиф Войнилович (арк. 37)

Костянтин Хрептович, стольник київський (арк. 38 зв.)

Марко Трипольський (арк. 38 зв.)

Олександр Трипольський, "ахос [1676] в склепѣ" (арк. 39)

Андрій Трипольський, "ахон" [1678] (арк. 39)

Марина Ласкова, "ахос [1676]" (арк. 39)

Ян Стецький, чашник київський "ахос [1675]" (арк. 39)

На жаль, історія шляхетських родів знаходиться поза сферою зацікавлень автора даної статті. Однак, можна твердити, що поховані в Межигір'ї світські особи, належали до середньої та дрібної православної шляхти XVII ст.

В тексті синодика № 2 також є запис про поховання таких осіб: **Михайло Карпилович "в склепѣ"** та **Матфей Пухальський** (арк. 379 зв.). Певно, це товариші димерського коменданта Іллі Новицького. Ігумен Феодосій Васковський у січні 1673 р. у листі до Новицького писав, що його покійний товариш був привезений і похований в монастирі, на його могилі написані ім'я і шляхетство, а ченці згідно звичаю благують Бога за його душу. Водночас настоятель нагадував, що за попереднього небіжчика на ім'я **Карпиловський**, монастиреві не заплатили залишку грошей – 20 злотих².

Єдиним козаком (!) похованим у Межигір'ї "в склепѣ" являється гетьман Євстафій Гоголь, який помер 5 січня 1679 р. в Димері³. На жаль, існуючі письмові матеріали не містять підтвердження легенди про поховання в Межигір'ї козацьких ватажків Самійла Самуся та Семена Палія. Так, у синодику № 2 є запис роду пана Семена Палія, Полковника Його Королівської Милості Війська Запорозького⁴. Однак не вказується місце його поховання. Відтак легенда залишається без документального підтвердження.

В роки функціонування Межигірської порцелянової фабрики у XIX ст., біля колишнього монастиря продовжували ховати "елітних" небіжчиків: "... три надгробные плиты на старом монастырском кладбище дают указания на имена директоров фабрики в 40-х годах: "надворного советника и кавалера, имевшего знак отличия безпорочной службы XXXV лет и бронзовую медаль за 1812 год Ф.М. Антонова, скончавшагося в 1841 году"; "статскаго советника и кавалера, имевшаго знак отличия безпорочной службы XXXV лет и бронзовую медаль за 1812 год С.Т. Крамалея, скончавшагося 1846 г. на 67 г. от рождения", и "Іоанна Рейнольда-Говениуса, скончавшагося 1849 года на 41 году от рождения"⁵.

¹ ІР НБУВ НАНУ. – Спр. ДА Леб 565 (Муз. 528).

² Там само. – Ф. II. – Спр. 13960 – 14039. – Арк. 54.

³ Там само. – Спр. 375/374с. – Арк. 228 зв.

⁴ Там само. – Спр. ДА Леб 565 (Муз. 528). – Арк. 47.

⁵ Яремич С. Стroeния Межигорской фабрики // Искусство. – 1911. – № 6/7. – С. 291 – 292.

Як бачимо, протягом століть на території Межигір'я склався великий цвинтар, де були поховані як духовні так і світські особи. На території власне монастиря перш за все ховали "елітних" небіжчиків – ігуменів, архімандритів і ктиторів-шляхтичів. Щоб бути похованими саме тут, світські особи повинні були зробити матеріальний внесок до скарбниці обителі. У XVII – XVIII ст. настоятелів і світських ктиторів ховали в приділах головної Спасо-Преображенської церкви та поруч з нею. Місце поховання звичайних ченців напевно локалізувалося за стінами монастиря. На жаль, не вдалося віднайти свідчення про монастирський некрополь XVI ст. Однак, якщо у 1555 р. в обителі існувало три храми – Св. Спаса, Св. Миколая, Св. апостолів Петра і Павла, то цілком вірогідно, що обабіч них ховали померлих. Вважаємо, варто говорити принаймні про два потужних могильника – на території монастиря, де ховали настоятелів і шляхту, і за стінами обителі, де поховані представники "служилої" братії. За приблизними підрахунками, загальна кількість поховань може сягати близько півтори тисячі осіб. Некрополь Межигірського монастиря на 98 % складається з представників чорного духовенства. Відтак, його аж ніяк не можна називати козацьким. Наостанок варто додати, що межигірський некрополь зазнавав неодноразових руйнувань. Ігумен Афанасій під час будівництва нових церков на початку XVII ст. не міг не потурбувати прах ченців, які напевно були поховані на території обителі протягом XVI ст. 25 червня 1665 р. Межигірський монастир дощенту згорів і після пожежі зазнав перебудови. Під час будівлення нового кам'яного Преображенського храму старі склепи певно зазнали руйнування. Пожежі спустошували Межигір'я у 1717 р., 1764 р., 1787 р. Відповідно монастир переплановувався і перебудовувався. Некрополь не міг не руйнуватися в роки функціонування порцелянової фабрики, різних реконструкцій XIX ст. та остаточного знищення монастирських будівель у 1930-х рр. Однак, досвід розкопок на території зруйнованих київських Михайлівського Золотоверхого монастиря, Успенського собору Печерської лаври, Печерського дівочого монастиря свідчить, що в межах нинішніх урядових дач у Межигір'ї науковців чекають дуже цікаві відкриття.

ДОДАТОК

ІГУМЕНИ ТА АРХІМАНДРИТИ МЕЖИГІРСЬКОГО МОНАСТІРЯ XVII – XVIII СТ.¹

ІГУМЕНИ:

Агафон (Афанасій) Московитянин	25 січня 1599—† 7 травня 1612
Герасим (Гедеон) Галичанин	1612—† 16 вересня 1623
Ісайя Копинський	бл. 1617—1620 (?)
Коментарій (Кирило)	1623—1630
Стефан Борецький	1630
Варнава Лебедевич	1630—† 14 листопада 1663
Іов Станіславський	1663—1669
Феодосій Васковський	20 квітня 1669—† 1703
Філарет Кошаковський	1703—1709

АРХІМАНДРИТИ (ІЗ 6 СІЧНЯ 1709 Р.):

Іродіон Жураховський	6 січня 1709—травень 1722
Арсеній Берло	1722—1729
Калліст Зеленський	1729—1731 — ?
Іродіон Жураховський	1734—† 18 вересня 1735
Олексій Петрина	1736—1740
Герасим Завадовський	1741—1745
Іоасаф Масвський	1746—1754
Никанор	1754—† 1768
Гедеон Слонімський	квітень 1768—1772
Іларіон Кондратковський	30 січня 1773—1775
Гавриїл Гуляницький	28 квітня 1775—1785
Амфілохій Леонтович	1786

¹ Перелік ігуменів та архімандритів складено на основі наступних матеріалів: ІР НБУВ НАНУ. – 375/374 с. – Арк. 1—2, 20, 80 зв., 81, 82, 82 зв.; Шевчук В. Літописи споріднених монастирів. Літопис Густинського монастиря. “Ісає Копинський три літа ігуменом в Межигорі був” // Пам’ять століть. – 1996. – № 2. – С.115; Мицик Ю. Із листування української письменників-полемістів // Записки НТШ. – Львів, 1993. – Т. ССХХV. – С. 325; Руська (Волинська) метрика. Книга за 1652 – 1673 рр. // Пам’ятки історії Східної Європи. Джерела XV – XVII ст. Т. 5. / Укладач: П.Кулаковський. Острог-Варшава-Москва, 1999. – С. 480; Закревский М. Описание Киева. – М., 1868. – Т.2. – С.485, 486 – 488, 489 – 490, 893; Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів: 1734 – 1775. – К., 1998. – Т. 1. – С.112 – 120; Андриевский А.А. Межигорская старина // Исторические материалы из архива киевского губернского правления. – К., 1885. – Вып. 9. – С. 1–111; ЦДІАК України. – Ф. 132. – Оп. 2. – Спр. 40. – Арк. 32 зв. – 33; спр. 70. – Арк. 3 зв. – 3.